

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Панов Ален Володимирович

УДК 94 (477.87) «1920 – 1930»

**ТОМАШ МАСАРИК І ЙОГО СТАВЛЕННЯ
ДО ПРОБЛЕМ ЗАКАРПАТТЯ В 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Ужгород – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор

Болдижар Михайло Миколайович,

Ужгородський національний університет МОН України,

професор кафедри теорії та історії держави і права

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор

Король Іван Федорович,

Закарпатський державний університет МОН України,

професор кафедри країнознавства;

кандидат історичних наук, доцент

Палінчак Микола Михайлович,

Ужгородський національний університет МОН України,

доцент кафедри міжнародних відносин

Захист відбудеться " " 2008 р. о годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 61.051.04 Ужгородського національного університету за адресою: м. Ужгород, вул. Університетська, 14а, ауд. 410.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Ужгородського національного університету за адресою: м. Ужгород, вул. Капітульна, 6.

Автореферат розісланий " " 2008 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

кандидат історичних наук, доцент Токар М. Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розгляд проблематики державно-політичного самовизначення Закарпаття в період 20 – 30-х рр. ХХ ст. тісно пов'язаний з особою першого президента Чехословацької Республіки, визначного науковця і політика Томаша-Гаріка Масарика. Це в першу чергу пов'язано з тим, що головним ідеологом новоствореної Чехословаччини, який заклав базу та створив механізми, за якими розвивалася ця держава, був саме Т. Масарик. Природно, що те місце, яке займало Закарпаття (тоді Підкарпатська Русь), як автономна одиниця в складі новоствореної Чехословаччини, теж було “визначене” політиком і державним лідером Томашем Масариком.

Роль постаті Т.Г. Масарика в історії Закарпаття періоду 20 – 30-х рр. викликала необхідність дослідження його біографії як ученого і політика. На наше переконання, лише розуміючи суспільно-політичні погляди Т.Масарика, його ставлення до питань моралі й етики в політиці, розібравшись у його поглядах на державу як політичний інститут взагалі і Чехословацьку державу зокрема, поглядах на національне питання, можна зрозуміти мотивацію поведінки, дійти до висновків чому саме так, а не інакше діяв уряд Чехословацької Республіки під його керівництвом, особливо стосовно історичного Закарпаття. Авторитет як ученого, політика сприяв довірливим відносинам між елітами загальнодержавними і регіональними. Особливу довіру Т.Масарик як президент мав серед місцевого руського населення. Він користувався шаною і повагою серед різних соціальних верств, а його прізвисько “батько” ототожнювалося в громадян з толерантністю і справедливістю по відношенню до представників різних національностей, що населяли слов'янську державу.

Т.Масарика називали “новою людиною” у “новій Європі”. Такі епітети не були випадковими, адже його постать підходила за всіма показниками до типу класичного тогочасного політико-державного лідера. Він мав надзвичайно широкі погляди, досвід політичної боротьби, організаторські здібності, одночасно залишаючись високоморальною людиною. Т.Масарик був політиком знаним у цілому світі, а його компромісна фігура стала зразком дипломата, котрий влаштував усіх. Він зумів звернути увагу до слов'янського й, зокрема, чеського питання всіх тогочасних політичних лідерів Європи. Водночас він був скромною особистістю і з великим потенціалом людської віри й непохитності духу.

Актуальність наукового дослідження виходить із постановки питання впливу Т.Масарика на еволюцію суспільно-політичних відносин у міжвоєнному Закарпатті, його ролі в становленні державницьких відносин, формуванні ліберально-демократичних умов суспільного розвитку, змісті толерантного ставлення до представників різних національностей та віросповідань. Можемо констатувати й те, що концепція розвитку держави Т.Масарика була реалізована ним на практиці й вивела Чехословацьку Республіку за часів свого президентства в одну із найдемократичніших країн тогочасного світу.

Мета і завдання дослідження. Головною метою дисертаційного дослідження є аналіз впливу Томаша Масарика на суспільно-політичні події, а саме визначення його ролі у процесі входження історичного Закарпаття до складу новоутвореної слов'янської держави – Чехословацької Республіки.

Важливою є ціль наукового розуміння і обґрунтування місця й ролі Т. Масарика у взаємовідносинах центральної влади і регіональної політичної еліти, його стосунках з губернаторами Підкарпатської Русі, політичними партіями. Його толерантній дипломатії неабияк сприяв життєвий вишкіл, навчання, самоосвіта. Як політика його гартували політичні дебати з опонентами.

У розрізі цієї мети ми прагнули вирішити наступні завдання:

- дослідити архівні джерела і внесок вітчизняних та зарубіжних дослідників у вивчення процесу входження історичного Закарпаття до складу Чехословаччини та ролі Т.Масарика в цьому процесі;
- визначити передумови та причини інтеграції краю в політичну систему новоутвореної держави;

- дати відповідь на запитання – хто виявив ініціативу входження краю до Чехословаччини;
- визначити його позицію до української ідеї, української державності, до національно-культурницького руху українців у міжвоєнному Закарпатті;
- прослідкувати царину наукових пошуків Т.Масарика та становлення його як ученого, дослідити особливості формування його світогляду, суспільно-політичних поглядів Т.Масарика на слов'янську проблему.

Об'єкт дослідження. Об'єктом даного дисертаційного дослідження є постать першого президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика. Прояв його активного громадського життя виражався у постійному самовдосконаленні як освітньо-виховному, науковому, так і політико-правовому сенсі. Його кар'єра як політика стала вираженням патріотичного поштовху для слов'янських народів, котрі довгий історичний час перебували під національно-політичним гнітом.

Предмет дослідження. Предметом наукового аналізу є місце і роль президента Т.Масарика в процесі входження історичного Закарпаття на добровільних засадах до складу Чехословаччини, його вплив на суспільно-політичний розвиток краю. Розглядається постать Т.Масарика як виразника ідеології чеської влади стосовно різних національностей, а зокрема українського національно-культурного руху.

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціально історичні методи дослідження. Серед них: аналітичний, системний, порівняльний, структурно-функціональний, проблемно-хронологічний. Дана методологічна основа сприяє розкриттю комплексної проблеми в цілому й дає можливість розкрити суть і динаміку досліджуваного явища.

До того ж принципи історизму дозволяють об'єктивно підійти до висвітлення суспільних процесів, подій і фактів. Дослідження є багатоплановим, яке переплітається з такими дисциплінами як історія України, всесвітня історія, правознавство, історія політичної і правової думки.

Хронологічні рамки дослідження. Обґрунтування хронологічних меж з даної проблеми визначається роками життя Томаша Масарика. Проте безпосередньо дослідження стосується років, коли Т.Масарик займав посаду президента Чехословацької Республіки. Саме у цей час питання Підкарпатської Русі, перспектив розвитку краю було актуальним не тільки для місцевої влади, жителів краю, а й для представників політичної еліти Чехословаччини, провідне місце серед якої посідає постать президента Томаша Масарика.

Наукова новизна дисертації визначається постановкою та розробкою досліджуваної проблеми, її комплексним підходом до дослідження постаті Т.Масарика в контексті його впливу на перебіг подій навколо Підкарпатської Русі. На основі всебічного вивчення й аналітично-критичного підходу автор зробив спробу узагальнюючого, комплексного дослідження місця й ролі Т.Масарика в процесі входження краю до складу Чехословацької Республіки та його подальшого розвитку в політичному, економічному, соціальному, духовно-культурному плані.

Дисертант здійснив спробу проаналізувати в комплексі наукову проблему, поєднуючи низку конкретних проблем, які досліджувалися частково. Виходячи з цього, наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що автором:

1. Здійснено узагальнену характеристику процесу входження історичного Закарпаття (під назвою Підкарпатська Русь) до складу Чехословацької Республіки.
2. З'ясовано, на яких засадах здійснено це входження.
3. Документально підтверджено обіцянки чехословацького уряду на чолі з Т.Масариком стосовно статусу Закарпаття.
4. Визначена роль Т.Масарика як в процесі входження, так і в подальшому суспільно-політичному розвитку краю.

5. Дисертантом прослідковано сферу наукових пошуків Т.Масарика та проаналізовано процес становлення його як ученого;
6. Подано аналіз суспільно-політичних поглядів Т.Масарика на слов'янську проблему в державно-політичному сенсі;
7. Зроблено узагальнюючі висновки впливу Томаша Масарика на суспільно-політичні процеси в Закарпатті.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Теоретичні розробки дозволяють системно підійти до розгляду проблеми місця й ролі політичного лідера й державного діяча, президента Чехословацької Республіки Т.Масарика в суспільно-політичних процесах в Закарпатті у 20 – 30-х рр. ХХ ст. Практична цінність роботи полягає у можливостях використання фактичного матеріалу дисертації для написання узагальнюючих праць з історії державного будівництва в першій половині ХХ ст., політичної портретистики тощо.

Здійснена апробація і авторський фактичний матеріал може бути використаний для підготовки навчальних спецкурсів із всесвітньої та вітчизняної історії, спецкурсів з краєзнавства, політичної історії Закарпаття, методичних посібників, при написанні курсових та дипломних робіт.

Особистий внесок здобувача. Дослідження є самостійним науковим доробком дисертанта, виконаним на основі вітчизняних та зарубіжних архівів, частина з яких уперше вводяться до наукового обігу, а також із використанням значної кількості історіографічного матеріалу.

Наукові публікації. Основні наукові результати здобувача зафіксовані у одній монографії в співавторстві та п'ятьох наукових статтях, опублікованих у збірниках, що відповідають вимогам ВАК України.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження апробовано на міжнародних і регіональних науково-практичних конференціях, а саме: міжнародній науковій конференції в м. Кошице (Словаччина) (2001), науковій конференції, присвяченій 85-річчю створення в Закарпатті крайового товариства “Просвіта” (Ужгород, 2005), міжнародній науково-практичній конференції “Ціна свободи й незалежності: трансформація політичних систем в країнах Центральної та Південно-Східної Європи до та після 1989 – 1991 рр.” (Ужгород, 2006). Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу юридичного факультету та факультету суспільних наук Ужгородського національного університету (2006 – 2008 рр.).

Структура дисертації. Дисертація побудована на основі проблемно-хронологічного принципу і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації без списку використаних джерел становить 160 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі дисертантом обґрунтовується актуальність теми, визначається мета, завдання, об'єкт і предмет, а також методологічна основа дослідження. Автором визначено хронологічні межі, сформульовано наукову новизну дослідження, вказано практичне значення роботи, а також форми апробації результатів дисертаційного дослідження.

У першому розділі – “Т.Масарик і Закарпаття: аналіз джерел та історіографії” – охарактеризовано архівні джерела, інші джерельні приписи та історіографічну базу про вплив Т.Масарика на суспільно-політичний розвиток Закарпаття (тоді Підкарпатська Русь) у період його президентства. Автором аналізуються джерельні документи щодо різних сфер суспільно-політичного життя місцевого населення. Збережені в архівних фондах оригінальні документи, можуть

статі основою вивчення впливу постаті Т. Масарика на процес становлення та розвитку політичних, соціальних та економічних інститутів у Закарпатті упродовж 20 – 30-х рр. ХХ ст., дають можливість проаналізувати еволюцію політичної влади стосовно окремих регіонів новоутвореної держави – Чехословацької Республіки.

Ознайомившись і використавши для дослідження відомі здобутки історичної науки з даної проблеми, автор намагався ввести в науковий обіг ряд нових архівних джерел. Зокрема, нами опрацьовані документи, які зберігаються у фондах Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) в містах Ужгород та Берегово, Закарпатського краєзнавчого музею (Фонди ЗКМ) в м. Ужгород, Центрального державного архіву Чеської Республіки в м. Прага (Štátní Ústřední Archiv v Praze (ŠUA)), Архіву Міністерства закордонних справ Чеської Республіки в м. Прага (AMZV), Словацького народного архіву в м. Братислава (SNA). Цінним доповненням слугують матеріали листування представників політичної еліти Чехословаччини (в тому числі й Т. Масарика) з політичними організаціями тогочасної Підкарпатської Русі. Архівні джерела складають першу групу джерелознавчої документації.

Другу групу становлять опубліковані джерела, як вітчизняні, так і зарубіжні. Збірники опублікованих архівних матеріалів виходили у світ не регулярно. Об'єктивний аналітично-критичний аналіз документів, відмежування від заангажованого викладення змісту в окремих із них, дає можливість реально оцінити роль і вплив постаті Т. Масарика на перебіг тогочасних подій не тільки на терені Чехословацької Республіки, а й далеко за її межами. Тому опрацювання доступної кількості джерельної та історіографічної бази неабияк підвищує наукову вагу пошукової роботи.

До третьої групи джерел можемо віднести чисельні матеріали тогочасної періодичної преси. Особливо це стосується газетних та журнальних статей, які висвітлювали діяльність Т. Масарика на посаді президента Чехословацької Республіки, а також слідкували за його ставленням до проблем розвитку краю в 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Науковий інтерес щодо досліджуваної теми привернули фонди Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО), в яких міститься цінний матеріал з регіональних проблем краю міжвоєнного періоду. Саме тут нам стали доступними реальні думки представників політичної влади на місцях стосовно суспільних змін за часів Т. Масарика. Тут ми знаходимо чисельні звернення і звіти, поточні документи владних структур, в яких місцеві урядовці реагували на проблеми та складності розвитку місцевого самоуправління та й взаємовідносин місцевої політичної еліти із загальнодержавною. Неодноразово в документації зустрічається “звернення” чи “прохання” відреагувати на проблемні напрямки крайової життєдіяльності до самого президента Т. Масарика.

Серед таких варто виділити фонд 2 “Президія земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді”, фонд 13 “Мукачівське жупанське управління, м. Мукачево”, в яких знаходимо інформацію про формування органів місцевої влади та перші спроби вирішити поточні економічні та соціальні питання. У фонді 14 “Берегівське жупанське управління, м. Берегово Підкарпатської Русі”, фонді 29 “Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі”, фонді 46 “Канцелярії губернатора Підкарпатської Русі в Ужгороді”, фонді 63 “Цивільного управління Підкарпатської Русі”, фонді 117 „Хустське окружне управління, м. Хуст Підкарпатської Русі. Президіум. 1919 – 1939”, фонді 1146 „Секретаріат Руської хліборобської партії, м. Ужгород. 1920 – 1938” містяться матеріали про взаємовідносини губернаторської та інших влад різних рівнів Підкарпатської Русі з центральними органами влади, з окремими політичними силами тощо. Ці матеріали свідчать також про антидержавну діяльність окремих діячів угорської агентури, за якими вівся постійний нагляд поліційними відомствами Чехословацької Республіки.

Важливий фактичний матеріал можна почерпнути з Фондів Закарпатського краєзнавчого музею в м. Ужгород (Фонди ЗКМ). Зокрема, нами використано документи під інвентарними номерами архіву 2872, 4816, 5816. У них містяться матеріали, що стосуються як буденної діяльності представників регіонального владного олімпу, так і їх співпраці з центральними органами влади, реакції на реалізацію урядової політики, переписку з державними діячами, у тому числі й першим президентом Чехословацької Республіки Т. Масариком.

Цінними є, зокрема, матеріали Центрального державного архіву Чеської Республіки (Štatní Ustřední Archiv v Praze (ŠUA)). Найбільшої зацікавленості для даної проблеми потребує фонд Президії Ради міністрів, у якому зберігаються справи: 56 – “Організація політичного управління Підкарпатської Русі” (Organisace politické spravy Podkarpatske Rusi), 84 – “Повідомлення про діяльність політичних партій на Підкарпатській Русі” (Hlasení o činnosti politických stran na Podkarpatske Rusi) та інші, в змісті яких маємо можливість відслідкувати реакцію політичних лідерів Чехословаччини і Т.Масарика зокрема на перебіг тогочасних суспільно-політичних подій.

Багату інформацію маємо можливість отримати з фонду Архіву канцелярії президента Чехословацької Республіки, що знаходиться в Словацькому народному архіві м. Братислава, зокрема справи, що стосуються соціальних та політичних проблем взаємовідносин Словаччини і Підкарпатської Русі, названих регіонів з центральною владою у Празі. Цей же архів у справах Особистого фонду Павла Благого (№ 454 та 1799) дає можливість опрацювати й проаналізувати позицію чеських урядовців стосовно проблем включення краю до складу Чехословацької Республіки та поширення на території краю чеських службовців для організації нормального буденного життя провінції. Справа під інвентарним номером 1799 згаданого фонду знайомить з рукописним доробком Т.Масарика.

Стосовно ролі Т.Масарика у цьому процесі, то його позицію чітко ілюструє Особистий фонд Мілана Ростислава Штефаніка в Словацькому народному архіві. Зокрема, у справах під номером 27, 484, 847, 1117, 1147, 1235, 1431, 1432, 1528 – 1537, 1544 можемо знайти цінний матеріал як стосовно особистого життя Т.Масарика, так і його професійної діяльності.

Праці вітчизняних дослідників, що привертала увагу до постаті Томаша Масарика та його ставлення до проблем Закарпаття, державно-політичної розбудови в тогочасній Підкарпатській Русі знаходимо вже у двадцятих роках минулого століття. Як правило авторами цих праць були безпосередні свідки суспільно-політичної діяльності місцевих жителів, а подекуди й самі учасники політичного життя краю (М.Брацдайко, Л. Мишуга, Й. Каменський та ін.). Видані в 50 – 80-ті рр. ХХ ст. публікації висвітлювали і діяльність автономних політичних діячів та політичних партій не інакше як антинародну й буржуазно-націоналістичну, а політику Т.Масарика як реакційно-буржуазну і так само антинародну, покликану на посилення національного, економічного, політичного гніту. У такому контексті видавалися праці С.Білака, С.Бойко, Д.Буковича, Б.Співака.

Дослідження інших радянських учених Н.Баженової, В.Белоусова, І.Гранчака, М.Повча, М.Ротмана, Ю.Сливки, О.Хланти, М.Швагуляка та ін. переважно ідеалізували боротьбу комуністичної політичної сили з “масариковським” реакціонізмом. У центрі уваги ними ставилися питання суспільно-політичного розвитку через призму “злиденного становища народних мас під іноземним пануванням”, розгортання “революційної боротьби трудящих”, пролетарської солідарності в протистоянні з режимом Т.Масарика.

Початок 90-х рр. ХХ ст. дав поштовх до подальшого дослідження суспільно-політичного життя Закарпаття у міжвоєнний період. Виходять у світ перші об’єктивно-аналітичні праці вчених М.Болдижара, М.Вегеша, І.Гранчака, О.Довганича, І.Короля, В.Лемака, І.Ліхтея, І.Попа, С.Федаки, В.Худанича. У своїх працях дослідники аналізували як внутрішньополітичний розвиток краю в часи його входження до складу Чехословаччини, так і окремі аспекти життєдіяльності суспільства. Вагомий внесок було зроблено у висвітлення місця і ролі відомих політичних особистостей, серед яких в новому обрамленні постали політичні портрети як місцевих діячів, так і державних лідерів, особливе місце серед яких займає Т.Масарик. До переліку названих дослідників слід додати імена сучасників С.Віднянського, М.Палінчака, М.Токаря. Особливо заслуговує на увагу цікава серія статей, поміщених у “Науковому віснику Ужгородського національного університету. Серія: історія” (Випуск 7, 2002 р.). У ньому були опубліковані матеріали наукових читань, присвячених 150-річчю від дня народження Т.Г.Масарика (1850 – 1937). Своїми дослідженнями поділилися В.Худанич “Т.Масарик і Україна”, Ю.Бисага “Порівняльний аналіз еволюції теоретичних поглядів Т.Г.Масарика на інститути держави і права”, І.Шніцер “Місце і роль Словаччини в житті та діяльності Т.Масарика”, О.Довганич “Т.Г. Масарик і Підкарпатська Русь: питання приєднання, автономії і початків розвитку”,

О.Хланта ”Т.Г.Масарик і питання соціально-економічного та культурно-освітнього становища населення Закарпаття в період 20-х років ХХ століття”, І.Вовканич та І.Сюсько ”Ідея нової демократичної Європи Т.Г.Масарика і сучасність”.

Чеські та словацькі автори певною мірою ідеалізували постать Т.Масарика, а також здобутки в усіх сферах суспільно-політичного життя Чехословацької Республіки в цілому, і Закарпаття зокрема. Будь які прояви успіхів у політиці пов'язувалися з іменем Т.Масарика. Так, одним із перших, хто приступив до перегляду процесу змін у політичній сфері був Я.Нечас. Його стаття “Політичні партії на Підкарпатській Русі” конкретно стосувалася перших кроків крайових політичних організацій у контексті найефективніших демократичних змін за перший рік президентства Т.Масарика. Юридично-правову основу даної проблеми через призму конституційних положень розглянув чеський учений К.Кадлец. Деякі аспекти політичного життя тогочасного Закарпаття знаходимо також у праці Б.Кочі. Згадані автори ідеалізували роль Т.Масарика в трансформаційних процесах і у факті створення чехословацької держави. Чи не найповнішою з усіх біографічних праць про Т.Масарика є однойменна праця Я.Гербена, котра в повній мірі розкриває багатогранне життя і талант першого президента Чехословаччини.

Заслужують на увагу збірники “Подкарпатська Русь”, які виходили упродовж 20 – 30-х рр. минулого століття. На сторінках цієї колективної праці крім загальносуспільних проблем, висвітлювалися й суто політичні. Зокрема, у виданні збірника від 1923 р. подано статтю Й.Хмеларжа, в якій автор одним із перших визначив політичні сили, які або підтримували курс президента Т.Масарика стосовно Закарпаття або ж критикували його. Цінний матеріал міститься і в працях Р.Душека, де розглядаються й політичні проблеми, а також К.Матовшека, де знаходимо відомості про суспільне життя в перші роки президентства Т.Масарика. У 1936 р. побачив світ черговий збірник “Подкарпатська Русь”, в якому досить змістовними є статті про розвиток демократії за часів Т.Масарика Я. Брандейса та Є. Недзельського.

Не оминув проблем розвитку історичного Закарпаття після Першої світової війни й у перші роки перебування краю у складі Чехословацької Республіки один із провідних учених Інституту слов'язознавства Російської академії наук А.Пушкаш. У праці ”Цивілізація или варварство: Закарпатське 1918 – 1945”, котра побачила світ у 2007 р. в Москві, автор акцентує увагу на одному з найбільш складних і заплутаних періодів у історії Закарпаття, коли велася боротьба європейських держав за контроль над краєм. Окрему увагу дослідник приділяє також місцю й ролі особи в політиці, зокрема Т.Масарика в тогочасних трансформаційних змінах. Одним із відомих зарубіжних дослідників історії Закарпаття міжвоєнного періоду є П.Р.Магочі. Його праці характерні глибоко критичним аналізом політичного розвитку краю та намаганням не ідеалізувати ті чи інші події. Особливо цікавою для нашого дослідження є монографія ”Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948)”, в якій автор досить детально описав внутрішньополітичну ситуацію в краї, вказав на кризові проблеми його життєдіяльності й звичайно не оминув і ставлення Т.Масарика до проблем Закарпаття, його культурно-освітнього, економічного розвитку та еволюції багатопартійності. Безпосередньо торкаються досліджуваної теми й праці словацького вченого П.Шворца про розвиток Закарпаття в п. п. ХХ ст. Вказуючи, що нормальним політичним життям місцеве населення зажило з часу входження до складу Чехословаччини, дослідник міркує над тим, чому закарпатці були позбавлені можливості участі у перших парламентських виборах. Постать Т.Масарика ним подається як безапелляційного лідера держави чехів, словаків і закарпатців на основі авторитету й віри у краще життя місцевих жителів.

У 1990 р. у Прешові побачив світ збірник наукових матеріалів ”Чехословацьке шкільництво, вчительство і Т.Г.Масарик”. Зокрема, нашу увагу привернули статті, в яких досліджується процес адаптації навчально-виховного процесу в різних регіонах країни до загальнодержавних стандартів. Не зайвим буде згадати й статтю ще одного сучасного словацького дослідника С.Конечного, в якій мова йде про вирішення різних суспільно необхідних питань тогочасності. Вартими уваги є й статті про політичне життя краю М.Данілака, Я.Затлоулкала, М.Земка. Діяльності політичної еліти міжвоєнної Чехословаччини, в тому числі й Підкарпатської Русі присвячена праця Ф.Колара, що є надзвичайно

цінним для нашого дослідження. Усі згадані дослідники в більшій чи меншій мірі пов'язували розвиток Чехословацької Республіки, її демократичних інститутів з постаттю президента Т. Масарика.

Досить знаковою є мемуарна література, в якій знайшло своє відображення суспільно-політичне життя міжвоєнного Закарпаття. Її авторами були переважно безпосередні свідки тогочасних суспільно-політичних подій. У своїх працях вони висловлювали власні судження та описували ті чи інші факти з суб'єктивної точки зору, подекуди відходячи від об'єктивності. Основний акцент авторами робився на загальних проблемах тогочасної суспільної життєдіяльності. Передусім, авторами спогадів висвітлювалися державотворчі процеси кінця 30-х рр. ХХ ст., однак серед деяких знаходимо й невеличкі мемуарні екскурси, що є цікавими для даної досліджуваної теми.

Специфіка мемуарної літератури полягає і в тому, що період входження Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької Республіки, викликав неоднозначну оцінку з позиції юридично-правового та суспільно-політичного аналізу. Тому й виклад змісту спогадів-мемуарів, у яких відсутня єдність міркувань з тієї чи іншої проблеми, є досить суперечливим, що змушує уважно підходити до їх вивчення. Серед мемуаристів, твори котрих ми брали до уваги, слід назвати А. Волошина, С. Клочурака, А. Штефана, В. Шандора.

У другому розділі – “Місце Закарпаття в науковій та політичній діяльності Т. Масарика” – простежено наукові пошуки Томаша Масарика та проаналізовано процес формування його як ученого і становлення Т. Масарика як політичного діяча, його ставлення до проблем Закарпаття.

Метою політичної діяльності Т. Масарик вважав боротьбу за самостійність Чехії. Він зазначав, що сам ніколи б не втручався в політику, якщо б не мав потреби протестувати проти млявості та байдужості інтелігенції, яка ухилялася від активної боротьби.

Працюючи над розробленням ідеології “реалістів”, Т. Масарик відновив дослідження проблеми слов'янства, особливо цікавився Росією. У 1887 р. він побував у Росії, зустрічався з Л. Толстим, з яким багато спілкувався. Філософські погляди Т. Масарика були схожі з поглядами Л. Толстого.

Розуміючи, що між старочехами і младочехами не існує політичної різниці, Т. Масарик спробував об'єднати обидві політичні партії разом з партією реалістів на єдиній програмі. Однак старочехи вступили в політичний альянс з німцями, тому об'єднання було можливе лише між младочехами та партією реалістів. Воно відбулося шляхом вступу “реалістів” до младочеської партії.

У 1891 р. Т. Масарик був обраний послом до чеського Сейму. Залишивши парламентську роботу, Томаш Масарик віддався з повною силою науковій праці. У тому ж році він заснував разом з професором Дртіною і Кайзелем новий науковий журнал “Наша доба”. У вступній статті йшлося про те, що головним завданням, яке стояло перед народом на той час, є визначення свого місця в сім'ї європейських народів, пізнання власної історії, культури, літератури. У “Нашій добі” Т. Масарик змістив цілу низку наукових статей, які згодом вийшли як окремі видання: “Чеське питання”, “Наша сучасна криза”, “Ян Гус”, “Карел Гавлічек”, “Соціальне питання” тощо.

У своїх творах Т. Масарик доводив, що чехи в своїй боротьбі повинні мати людяність і до німців, бути у всьому справедливими, особливо маючи на увазі, що через малочисельність чеський народ не може нічого добитись грубою фізичною силою. Разом з тим вимагав усвідомлення моральної правоти у цій боротьбі, зв'язаної з великим минулим власного народу. Віра в можливість реформування Австро-Угорщини на федеративних засадах в той час уже у Т. Масарика зникла і він перейшов на позиції повної незалежності Чехії від Австро-Угорщини.

У 1900 р. Томаш Масарик створив Чеську народну партію. Основними програмними ідеями новоствореної партії були політична самостійність чеського народу, господарська та економічна незалежність, побудова держави на демократичних принципах, які визнаються цивілізованими державами всього світу, гуманізм. До складу партії увійшли багато членів, які нічого спільного з програмними тезами не мали. Внаслідок цього, Т. Масарик вийшов зі складу створеної ним партії, але не залишив громадсько-політичної праці. Одним з найважливіших моментів в діяльності Т. Масарика по утворенню Чехословацької Республіки була його спроба об'єднати чехословацьку еміграцію на

території Росії і України на позиціях боротьби за незалежну республіканську Чехословацьку державу. Боротьба між прогресивною та консервативною політичними групами продовжувалась, їм так і не вдалося дійти згоди по суттєвих питаннях майбутнього устрою Чехословаччини.

Томаш Масарик, як президент Чехословаччини, здійснив у житті ті теорії і проекти, які створив та розробляв як учений і політик. Чехословацька Республіка під безпосереднім керівництвом Т. Масарика досягла високого рівня економічного, політичного, соціального і культурного розвитку. Завдяки авторитету Т. Масарика та дякуючи успіхам реформ, які ним безпосередньо проводились, Чехословаччина посіла гідне місце у великій сім'ї європейських народів, стала державою, достойною наслідування її приклада.

Можна по-різному оцінювати роль Т. Масарика по відношенню до Закарпаття. Можна говорити про те, що Т. Масарик не надав автономії Закарпаттю у складі Чехословацької Республіки у тому обсязі, на який розраховували місцеві руські політики. Можна говорити про те, що реальне здійснення автономії, навіть у тому обсязі, який передбачав Т. Масарик та його найближчі соратники, затримувалося чехословацьким урядом у порушення всіх міжнародних і внутрішньоправових норм аж до листопада 1938 р. Можна говорити навіть про те, що обсяг обіцяної Т. Масариком автономії був набагато менший, від правових можливостей, які надавала Угорщина Законом № 10 “Про автономію Руської нації, яка живе в Угорщині”. Однак говорити про те, що Т. Масарик і очолюваний ним уряд обманув надії закарпатців, не виконав взятих на себе зобов'язань було б, на нашу думку, неправильно. На підтвердження цього факту згадаймо хоча б офіційний виступ найближчого соратника Т. Масарика Едварда Бенеша під час Сен-Жерменської конференції, на якій він підкреслив, що місцеве населення Закарпаття не готове до самостійного управління своїм краєм, тому надання реальної автономії з боку уряду Чехословаччини – справа часу.

Крім цього, на наше переконання, все що робив Т. Масарик для Закарпаття було направлено на реалізацію його проекту зі створення цивілізованої держави. Закарпаття відчуло на собі реалізацію програми Т. Масарика практично в усіх галузях суспільного життя. За час перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословацької Республіки значно покращився її економічний, господарський, культурний стан, зріс рівень промисловості, економіка краю перетворилася з аграрної в аграрно-індустріальну, суттєво зріс життєвий рівень населення, швидкими темпами розвивались міста, покращувалось транспортне забезпечення, тощо. Цими фактами не можна нехтувати, особливо коли дається негативна оцінка “чеському пануванню” на Закарпатті.

Не ідеалізуючи особистості Т. Масарика, хотілося б підкреслити, що він був творцем Чехословаччини і бажав її зміцнення, забезпечення добробуту кожному з її громадян. Як людина цілеспрямована, він добивався здійснення своєї мети тими методами, які вважав за потрібні. Тому оцінювати Т. Масарика як особу, яка попередньо обіцявши не надала реальної автономії Закарпаттю, керуючись негативними для Закарпаття мотивами, на нашу думку, неправильно. У силу своїх внутрішніх переконань, Т. Масарик міг діяти лише з щирим впевненням у тому, що його діяльність принесе користь людям, у тому числі і руському народу.

У третьому розділі – “Т. Масарик і входження Закарпаття до складу Чехословаччини (20-30-ті рр. ХХ ст.)” – досліджуються передумови входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки та роль Т. Масарика в цьому процесі, його вплив на суспільно-політичний розвиток Закарпаття, ставлення Т. Масарика до українського національного руху зокрема.

Аналізуючи різноманітні документи, можна зробити висновок про те, що Томаш Масарик, як президент Чехословацької Республіки, а також уряд планував надати реальну автономію Закарпаттю з цілого ряду питань у випадку входження його до складу Чехословаччини. Саме йому належить важлива роль у розробці проблем державності Закарпаття у складі Чехословаччини. Довідавшись про ініціативу американських русинів, він розпочав активну роботу, метою якої було включення Закарпаття до складу новоствореної Чехословацької Республіки.

Завдяки Т. Масарику та очолюваного ним уряду, за час перебування Закарпаття в складі Чехословаччини значно зріс рівень суспільно-політичних відносин, покращився й культурно-освітній

рівень місцевого населення. Т. Масарик, як президент держави, приділяв велику увагу проблемам Підкарпатської Русі, особисто координував політику уряду республіки, стосовно історичного Закарпаття. За часи президентства, Т. Масарик двічі відвідав Підкарпатську Русь.

Державна політика Чехословацької Республіки за часів президентства Т. Масарика у національній політиці була досить виваженою і толерантною, з одного боку, і достатньо суперечливою, з іншого. Розуміння сказаного слід шукати в самих суперечностях суспільно-політичного розвитку тогочасності. На це впливали різні суб'єктивні та об'єктивні чинники, політичні сили, політична ситуація як у карпатському регіоні, так і в Європі та світі. Т. Масарик ще до утворення Чехословацької Республіки стверджував, що національна держава – це найкраща організація вираження національного інтересу, що забезпечує відтворення та розвиток етнічної суспільності, її фізичне, політичне і культурне існування. Його позиція вочевидь була налаштована на мирне співіснування дружніх народів у межах Чехословацької держави.

Ліберальна позиція Т. Масарика, яка проявилася у вирішенні національних та міжконфесійних питань на Закарпатті, сприяла й тому, що закарпатські студенти, як громадяни Чехословаччини, успішно навчалися в кращих державних вищих навчальних закладах, отримуючи високі стипендіальні дотації.

Незважаючи на всі позитивні моменти у суспільно-політичних змінах у Закарпатті за часів Т. Масарика його ставлення до національних рухів і зокрема до українського було неоднозначним. Це підтверджують матеріали мемуарної літератури, деякі з яких відверто звинувачують провідників чеської нації у тому, що ті позбавляли закарпатських українців реалізації принципу самовизначення націй.

Хоча відверто говорити у цьому контексті про Т. Масарика неможна. Президент Т. Масарик був відомим меценатом громадських, культурно-національних і освітніх заходів. Зокрема, у Закарпатті він фінансово підтримував деякі українські культурно-просвітницькі товариства й організації, освітні заклади (Український вільний університет, Господарська академія в Подебрадах та ін.).

У **висновках** робиться підсумок та подається обґрунтування результатів наукового дослідження.

Виходячи з вище сказаного, ми прийшли до висновку, що:

1. Томаш Масарик відіграв вирішальну роль у схиленні громадської думки закарпатських емігрантів на американському континенті на користь входження їх “старої батьківщини” до складу Чехословаччини.
2. Т. Масарик був одним із ініціаторів входження краю до Чехословаччини, розуміючи важливість цього об'єднання для всіх слов'янських народів, а насамперед для закарпатців.
3. Місце і роль Томаша Масарика у взаємовідносинах центральної влади і регіональної політичної еліти були надзвичайно важливими, у тому числі й з губернаторами Підкарпатської Русі, політичними партіями.
4. У своїй багатогранній діяльності Т. Масарик ніколи не виступав проти української ідеї, української державності, а навпаки всіляко сприяв рівноправному розвитку національно-культурницького руху українців у Закарпатті.
5. Президент Т. Масарик здійснював значний вплив на суспільно-політичні процеси в Закарпатті.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

1. Панов А. Державність Закарпаття в політико-правовій діяльності Т.Масарика / А. Панов, М. Болдижар. – Ужгород : Видавництво „Закарпаття”, 2005. – 104 с. – Особистий внесок дисертанта – С. 3 – 79, 96 – 102.
2. Панов А. Масарик і входження Закарпаття до складу Чехословаччини (1918 – 1920 рр.) / Ален Панов // Закарпаття у політиці Чехословаччини та Угорщини між світовими війнами : Матеріали наукової конференції. – Ужгород – Кошице, 2001. – С. 41 – 51.
3. Панов А. Перспективи розвитку Закарпаття в оцінці Т. Масарика / Ален Панов // Carpathica – Карпатика : Історія і культура Карпат / Ужгород. націон. ун-т, НДІ карпатознавства. – Ужгород, 2002. – Вип. 19. – С. 346 – 349.
4. Панов А. Роль Т. Масарика у визначенні статусу Закарпаття напередодні його входження до складу Чехословаччини / Ален Панов // Carpathica – Карпатика : Політологічні студії : історія, теорія, практика / Ужгород. націон. ун-т, НДІ карпатознавства. – Ужгород, 2003. – Вип. 21. – С. 382 – 389.
5. Панов А. Альтернативи державного розвитку Закарпаття після Першої світової війни / Ален Панов // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : право / Ужгород. націон. уні-т. – Ужгород, 2005. – Вип. 4. – С. 86 – 93.
6. Панов А. Становлення Томаша Масарика як ученого / Ален Панов // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : історія / Ужгород. націон. уні-т. – Ужгород, 2008. – Вип. 20. – С. 203 – 208.

АНОТАЦІЯ

Панов А.В. ”Томаш Масарик і його ставлення до проблем Закарпаття в 20 – 30-х роках ХХ століття”. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Ужгородський національний університет, Ужгород, 2008.

У роботі дисертанта досліджується вплив Т.Масарика на еволюцію суспільно-політичних відносин у міжвоєнному Закарпатті, його роль у становленні державницьких відносин, формуванні ліберально-демократичних умов суспільного розвитку, зміст толерантного ставлення до представників різних національностей та віросповідань. На прикладі Закарпаття подається концепція розвитку держави Т.Масарика, яка була реалізована ним на практиці й вивела Чехословацьку Республіку за часів свого президентства в одну із найдемократичніших країн тогочасного світу.

Аналізується вплив Томаша Масарика на суспільно-політичні події, визначається його роль у процесі входження історичного Закарпаття до складу новоутвореної слов'янської держави – Чехословацької Республіки, а також роль Т.Масарика у взаємовідносинах центральної влади і регіональної політичної еліти, його стосунках з губернаторами Підкарпатської Русі, політичними партіями. На основі архівних джерел, а також вітчизняних та зарубіжних праць визначено передумови та причини інтеграції закарпатського краю в політичну систему новоутвореної держави, досліджено місце Т.Масарика в цьому процесі.

У центрі уваги даного дисертаційного дослідження є постать першого президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика. Прояв його активного громадського життя виражався у постійному самовдосконаленні як освітньо-виховному, науковому, так і політико-правовому сенсі. Його кар'єра як політика стала вираженням патріотичного поштовху для слов'янських народів, котрі довгий історичний час перебували під національно-політичним гнітом.

Науковому аналізу підлягає постать Т.Масарика як виразника ідеології чеської влади стосовно різних національностей, а зокрема українського національно-культурного Руху Закарпаття. Дослідження доводить, що Т. Масарик був одним із ініціаторів входження цього регіону до Чехословаччини, розуміючи важливість цього об'єднання для всіх слов'янських народів, а насамперед для закарпатців.

Ключові слова: Закарпаття, Підкарпатська Русь, Т.Масарик, суспільно-політичні проблеми, входження краю до складу Чехословацької Республіки.

АННОТАЦІЯ

Панов А. В. "Томаш Масарик и его отношение к проблемам Закарпатья в 20 – 30-х годах XX века". – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Ужгородский национальный университет, Ужгород, 2008.

В работе диссертанта исследуется влияние Т.Масарика на эволюцию общественно-политических отношений в междувоенном Закарпатье, его роль в становлении государственных отношений, формировании либерально-демократических условий общественного развития, толерантного отношения к представителям разных национальностей и вероисповеданий. На примере Закарпатья подаётся концепция развития государства Т.Масарика, которая реализовывалась им на практике и вывела Чехословацкую Республику во время своего президентства в одну из самых демократических стран мира начала XX века.

Анализируется влияние Томаша Масарика на общественно-политические события, определяется его роль в процессе вхождения исторического Закарпатья в состав образовавшейся славянской державы – Чехословацкой Республики, а также роль Т. Масарика во взаимоотношениях центральной власти и региональной политической элиты, его отношениях с губернаторами Подкарпатской Руси, политическими партиями. На основе архивных источников, а также отечественных и зарубежных трудов определены предпосылки и причины интеграции закарпатского края в политическую систему новообразовавшейся страны, исследовано место Т.Масарика в этом процессе.

В центре внимания данного диссертационного исследования стоит фигура первого президента Чехословацкой Республики Томаша Масарика. Проявление его активной общественной жизни выразилось в постоянном самоусовершенствовании как образовательно-воспитательном, научном, так и политико-правовом смысле. Его карьера как политика стала выражением патриотического возрождения славянских народов, которые долгое историческое время пребывали под национально-политическим давлением.

Научному анализу поддается фигура Т.Масарика как выразителя идеологии чешской власти относительно разных национальностей, и собственно украинского национально-культурного движения. Исследование доказывает, что Т. Масарик был одним из инициаторов вхождения края в

состав Чехословакии, понимая важность этого объединения для всех славянских народов, а в первую очередь для закарпатцев.

Его фигура как авторитетного политика и учёного формировалась в условиях сложного жизненного пути, когда происходило становление мировоззрения, верились объективные научные поиски Т.Масарика.

Анализ общественно-политических взглядов Т. Масарика на славянскую проблему указывает на то, что они стали реализовываться в процессе его общественной и политической деятельности. А влияние Томаша Масарика на общественно-политические процессы в регионе определялось действенной и позитивной результативностью реализации государственной политики во многих сферах общественной жизни.

Ключевые слова: Закарпатье, Подкарпатская Русь, Т.Масарик, общественно-политические проблемы, вхождение края в состав Чехословацкой Республики.

SUMMARY

Panov A. Tomash Masaryk and his attitude to the problems of Transcarpathia in the 20 – 30-ths years of the XX century. – Manuscript.

Dissertation on receiving scientific candidate's degree of historical sciences in speciality 07.00.01 – The History of Ukraine. – Uzhgorod National University, Uzhgorod, 2008.

The dissertant researches the influence of T.Masaryk to the evolution in Transcarpathia between the wars and his role in the forming of the state relations and the liberal-democratic conditions of the social development, the contents of the objective attitude to the representatives of different nationalities and creed.

On example of Transcarpathia it is giving the conception of the development of the state which was realized by Tomash Masaryk on practice and led out the Czechoslovak Republic to the one of the most democratic country in that time.

It is analysed the influence of T.Masaryk to the social and political events, his role in the processing of entering of the historical Transcarpathia to the new-formed Slavonic state – the Czechoslovak Republic and also the role of T.Masaryk in the relations of the central power and the regional political elite, his relations with the governors of Podkarpatska Rus and the political parties. On the base of the archives files and the native and foreign works it is determined the reasons of the intergrations of Transcarpathian region to the political system of the newformed state and also the figure of T.Masaryk as the first President of the Czechoslovak Republic. His career as the politician became the expression of the patriotic stimulus for the slavonic peoples which were for the long period under the national and political oppression. It is scientifically analyzed the figure of T.Masaryk as the spokesman of the ideology of the Czech power in reference to the different nationalities specifically the Ukrainian national and cultural movement. It is clear that T.Masaryk was the one of the initiators of the entering our region to the Czechoslovakia. He also understood the importance of the union for all the Slavonic people and first of all for Transcarpathias.

Key words: Transcarpathia, Podkarpatska Rus, Tomash Masaryk, social-political problems, the entering of the Transcarpathia to the Czechoslovak Republic.

Підписано до друку 25.09.2008. Формат 60x84/16.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Віддруковано на різнографі.

Інформаційно-видавничий центр ЗІППО
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
серія ДК № 1528 від 16.10.2003 р.
88000, м. Ужгород, вул. Волошина, 35.

